

ĐỊNH HƯỚNG PHÁT TRIỂN NĂNG LỰC TRÍ TUỆ CHO TRẺ MẪU GIÁO 4-5 TUỔI THÔNG QUA CÁC HOẠT ĐỘNG TRẢI NGHIỆM

LÊ THỊ KIM ANH*

Ngày nhận bài: 15/11/2016; ngày sửa chữa: 26/12/2016; ngày duyệt đăng: 27/12/2016.

Abstract: This article presents theoretical issues on development of intellectual competence for preschoolers aged 4 to 5 and points out the relationship between experiential learning and development of intellectual competence. Based on the theoretical issues, the article proposes solutions to develop intellectual competence for preschoolers aged 4 to 5, namely building a experiential learning environment that promotes the positive of preschoolers; creating opportunities for children to experience personally or in group through experiments, testing, observation; designing games for children to experience and explore knowledge, etc.

Keywords: Intellectual competence, intellectual development, experiential learning.

Trong nhà trường mầm non, mục tiêu phát triển nhận thức cho trẻ là mục tiêu quan trọng, trong đó, phát triển năng lực trí tuệ (NLTT) cho trẻ luôn là nhiệm vụ then chốt, trọng tâm. Giáo dục trí tuệ cho trẻ mầm non là giáo dục hướng tới sự phát triển các dạng tư duy, khả năng tưởng tượng, ghi nhớ, phán đoán, suy luận, khả năng thu nhận kiến thức,... từ đó hình thành NLTT cho trẻ thông qua việc thiết kế và tổ chức cho trẻ tham gia đa dạng các hoạt động trong ngày dưới nhiều hình thức khác nhau. Một trong những hoạt động tác động mạnh mẽ đến việc phát triển NLTT cho trẻ là hoạt động trải nghiệm trong môi trường xung quanh dưới sự hướng dẫn, hỗ trợ của giáo viên. Hoạt động trải nghiệm với môi trường xung quanh sẽ là tiền đề quan trọng giúp phát triển NLTT của chính đứa trẻ trong quá trình khám phá lĩnh vực tri thức của con người.

1. NLTT và NLTT của trẻ mẫu giáo 4-5 tuổi

Các nghiên cứu của nhiều nhà khoa học trên thế giới như C.Spearman, N.A.Menchincaia, L.L.Thurstone, L.X.Vygotsky, H. Gardner,... đều tập trung vào việc tìm ra các mô hình khác nhau về cấu trúc trí tuệ của con người. Họ đều chỉ ra rằng, trí tuệ con người không phải là khối duy nhất mà là một cấu trúc có các thành phần và thứ bậc khác nhau. Theo mô hình nhiều dạng trí tuệ của H. Gardner, có 07 loại trí tuệ (hay còn gọi là trí thông minh, trong lý luận về đa trí tuệ của ông) tương đối độc lập của con người bao gồm: trí tuệ ngôn ngữ, trí tuệ âm nhạc, trí tuệ logic-toán học, trí tuệ tri giác - không gian, trí tuệ vận động, trí tuệ liên cá nhân và trí tuệ nội tâm. Tuy nhiên, mỗi trẻ sẽ có khả năng và nổi trội đặc biệt ở một hoặc một vài khía cạnh trong các loại trí thông minh đó.

1.1. Năng lực trí tuệ

NLTT hay còn gọi là trí lực [1; tr 40] thuộc bình diện năng lực hoạt động trí tuệ của cá nhân. Theo [4; tr 43] thì NLTT “là những yếu tố tâm lí có tính độc lập tương đối với các yếu tố tâm lí khác của cá nhân, có chức năng đáp ứng mối quan hệ tác động qua lại giữa chủ thể với môi trường sống, tạo ra sự thích ứng tích cực của cá nhân”. NLTT được hình thành và biểu hiện trong hoạt động của chủ thể. NLTT chung bao gồm: Năng lực tư duy logic, năng lực sử dụng ngôn ngữ chính xác; Khả năng suy đoán và tưởng tượng; Các thao tác tư duy (phân tích, tổng hợp, so sánh, trừu tượng hóa, khái quát hóa; Các phẩm chất trí tuệ (tính linh hoạt, tính độc lập, tính sáng tạo). Như vậy, chúng ta có thể hiểu, NLTT của một cá nhân là những kiến thức thực sự sâu rộng của cá nhân có được và khả năng vận dụng những kiến thức đó trong công việc và cuộc sống. NLTT liên quan mật thiết với năng lực nhận thức lí luận và giải quyết các vấn đề nảy sinh trong thực tiễn.

1.2. NLTT của trẻ mẫu giáo 4-5 tuổi

Với trẻ mẫu giáo, NLTT là năng lực nhận thức đối tượng hoạt động, khả năng nắm bắt thông tin về đối tượng và khả năng vận dụng những thông tin thu nhận được vào giải quyết các vấn đề nảy sinh trong quá trình hoạt động và trong cuộc sống. Quá trình hình thành NLTT của trẻ là quá trình lĩnh hội những kinh nghiệm của loài người trong quá trình hoạt động với thế giới đồ vật và hoạt động giao tiếp với con người

* Trưởng Đại học Đồng Tháp

(bạn, giáo viên, gia đình,...), khi ấy, đứa trẻ tiếp thu những kiến thức về đối tượng hoạt động, nắm vững nó, tái tạo và sử dụng nó, qua đó, tạo cho chính mình những năng lực mới, những chức năng tâm lí mới [1]. Năng lực này của trẻ chịu sự quy định của các yếu tố như di truyền, sinh học, điều kiện sinh hoạt và môi trường giáo dục,...

Theo Henri Wallon (nhà tâm lí học Pháp), sự phát triển trí tuệ ở trẻ phải thường xuyên gắn bó với toàn bộ quá trình xã hội hóa nhân cách. Ông xem giai đoạn phát triển trí tuệ của trẻ 4-5 tuổi là giai đoạn cá thể hóa với sự phát triển rất nhanh, rất mạnh và phong phú “cái tôi” của trẻ. Thời kì này là một trong ba thời kì của quá trình phát triển trí tuệ ở trẻ từ 3-6 tuổi, trẻ 4-5 tuổi là thời kì ái kỉ [1; tr 126]. Nghĩa là, trẻ tập trung nhận thức vào bản thân nhiều hơn, tập trung quan sát, tự đánh giá mình và có xu hướng thích khoe khoang. Trẻ đã tri giác được đồ vật trừu tượng nhờ nhận thức phát triển nhanh chóng, phân biệt được các đường, hướng, vị trí của các đối tượng trong không gian và tri giác được ngôn ngữ.

Theo Jean Piaget [1; tr 122], mỗi lứa tuổi của trẻ có đặc trưng riêng về chất lượng trí tuệ và được coi là một giai đoạn phát triển với 4 đặc trưng cơ bản: - *thứ nhất*, thành tựu trí khôn ở giai đoạn này là sự kế tiếp giai đoạn trước; - *thứ hai*, là sự thống nhất các cấu trúc đã có từ giai đoạn trước; - *thứ ba*, mỗi giai đoạn là một cấu trúc tổng thể các sơ đồ chứ không phải là sự xếp chồng các sơ đồ lên nhau; - *thứ tư*, mỗi giai đoạn đều gồm các cấu trúc đã có, đang có và các yếu tố chuẩn bị cho giai đoạn tiếp theo.

Nhờ tích lũy được một khối lượng tri thức từ quá trình nhận thức cảm tính mang lại của giai đoạn trước, trẻ 4-5 tuổi bắt đầu diễn ra một bước ngoặt cơ bản về tư duy, chuyển từ tư duy hành động định hướng bên ngoài thành những hành động định hướng bên trong theo cơ chế nhập tâm. Trí tuệ của trẻ mẫu giáo 4-5 tuổi thuộc giai đoạn trí tuệ tiền thao tác (trí tuệ trực giác). Trong giai đoạn này, các hành động dần được nhập tâm để tiến tới hình thành các thao tác cho giai đoạn tiếp theo. Sự phát triển trí tuệ trải qua các thời kì: tượng trưng, kí hiệu và trực giác. Đặc điểm trí tuệ nổi bật ở trẻ giai đoạn này là tính duy kỉ, trực giác, tổng thể. Do trẻ chưa có khả năng tập trung vào sự biến đổi của sự vật và khả năng đảo ngược các cấu trúc cho nên trẻ thường triển khai bằng cách xếp kể các hình ảnh. Cùng với sự hoàn thiện hoạt động vui chơi và sự phát triển các hoạt động khác, vốn biểu tượng của trẻ

4-5 tuổi được giàu thêm, chức năng kí hiệu phát triển mạnh - đây là điều kiện thuận lợi cho sự phát triển tư duy trực quan hình tượng, là thời điểm phát triển mạnh mẽ nhất. Trẻ đã bắt đầu đề ra cho mình những bài toán nhận thức, tìm cách giải thích những hiện tượng mà mình nhìn thấy, tìm cách “thực nghiệm” để rút ra kết luận (tuy nhiên, kết luận còn ngây ngô, ngạc nhiên). Trẻ đã bắt đầu có khả năng suy luận, giải các bài toán bằng “*phép thử ngẫm trong óc*”, dựa vào các biểu tượng - tư duy trực quan hình tượng chiếm ưu thế. Trẻ dễ nhầm lẫn thuộc tính bản chất và không bản chất của sự vật - hiện tượng.

Tuổi 4-5 là thời kì phát triển tương đối mạnh mẽ hoạt động nhận cảm, sự định hướng của trẻ vào thuộc tính và quan hệ bên ngoài của sự vật và hiện tượng, vào thời gian và không gian ngày càng tốt hơn. Khi tri giác một đối tượng mới, trẻ đã bắt đầu biết xem xét, ngấm ngĩa đối tượng, nhưng trẻ làm việc đó không theo một thứ tự nào và thường chuyển sang hành động với đối tượng ngay. Khi cần mô tả lại bằng lời, trẻ chỉ nêu được những bộ phận hay dấu hiệu dễ thấy mà không tìm được mối liên hệ giữa chúng với nhau. Khi tri giác tranh vẽ, hình ảnh, trẻ đã thiết lập được mối liên hệ giữa tranh vẽ/hình ảnh với hiện thực. Đây là một năng lực cần lưu ý khi định hướng phát triển NLTT cho trẻ khi trải nghiệm trong môi trường.

2. Mối liên hệ giữa việc tổ chức các hoạt động trải nghiệm với môi trường với việc phát triển NLTT cho trẻ mẫu giáo 4-5 tuổi

Theo quan điểm của triết học, sự trải nghiệm được hiểu là kết quả của sự tương tác giữa con người với thế giới khách quan. Sự tương tác này bao gồm cả hình thức và kết quả các hoạt động thực tiễn trong xã hội, bao gồm cả kĩ thuật và kĩ năng, cả những nguyên tắc hoạt động và phát triển thế giới khách quan. Nhà triết học người Nga V.S. Solovyev quan niệm rằng trải nghiệm là kiến thức kinh nghiệm thực tế, là thể thống nhất bao gồm kiến thức và kĩ năng. Trải nghiệm là kết quả của sự tương tác giữa con người và thế giới, được truyền từ thế hệ này sang thế hệ khác. Theo Ngô Thị Tuyên, hoạt động trải nghiệm trong nhà trường cần được hiểu là hoạt động có động cơ, có đối tượng để chiếm lĩnh, được tổ chức bằng các việc làm cụ thể của học sinh, được thực hiện trong thực tế, được sự định hướng, hướng dẫn của nhà trường. Đối tượng để trải nghiệm nằm trong thực tiễn. Qua trải nghiệm thực tiễn, người học có được kiến thức, kĩ năng, tình cảm và ý chí nhất định. Theo Đinh Thị Kim Thoa, hoạt động

trải nghiệm sáng tạo nhằm hình thành và phát triển phẩm chất nhân cách, các năng lực tâm lí - xã hội...; giúp người học tích lũy kinh nghiệm riêng cũng như phát huy tiềm năng sáng tạo của cá nhân mình, làm tiền đề cho mỗi cá nhân tạo dựng được sự nghiệp và cuộc sống hạnh phúc sau này. Như vậy, chúng ta có thể hiểu, học tập bằng trải nghiệm là hình thức học tập gắn liền với các hoạt động tiếp xúc trực tiếp của bản thân người học với đối tượng nhận thức trong môi trường thực, là quá trình người học tạo dựng kiến thức, kĩ năng và thái độ từ việc bản thân trải nghiệm trực tiếp trong môi trường nói chung, môi trường học tập nói riêng.

Phát triển NLTT cho trẻ mẫu giáo 4-5 tuổi bằng hoạt động trải nghiệm với môi trường là quá trình giáo viên tổ chức cho trẻ được trực tiếp hoạt động trong môi trường nhằm lĩnh hội tri thức về môi trường, qua đó phát triển ở trẻ các quá trình tâm lí nhận thức, rèn luyện thao tác trí tuệ phù hợp với mức độ phát triển của từng giai đoạn phát triển của trẻ. Với trẻ mẫu giáo 4-5 tuổi, việc tổ chức cho trẻ hoạt động trải nghiệm với môi trường hướng đến phát triển cho trẻ các NLTT như: - Phát hiện vấn đề; - Tư duy trực quan hình tượng, rèn luyện các thao tác tư duy của trẻ; - Sử dụng ngôn ngữ phù hợp với ngữ cảnh, xuất hiện kiểu ngôn ngữ giải thích; - Khả năng suy đoán và tưởng tượng; - Năng lực hoạt động trí tuệ độc lập, linh hoạt và sáng tạo.

Để phát huy tốt vai trò của hoạt động trải nghiệm, cần lưu ý rằng, sự hình thành và phát triển tâm lí, nhân cách của trẻ phụ thuộc vào hoạt động chủ đạo của từng thời kì bởi vì trong mỗi giai đoạn hoặc mỗi thời kì phát triển, và chính hoạt động này sẽ giúp hình thành những chức năng tâm lí mới ở trẻ, chi phối toàn bộ đời sống tinh thần của trẻ và quyết định hiệu quả sử dụng các hoạt động cho trẻ tham gia. Giáo viên cần tổ chức nhiều hoạt động trải nghiệm đa dạng và phong phú, mang yếu tố vui chơi cho trẻ tham gia và lựa chọn. Cần tạo môi trường thuận lợi để trẻ được tích cực tham gia các hoạt động trải nghiệm phù hợp với khả năng, nhu cầu, hứng thú của mình. Cần tổ chức cho trẻ hoạt động trải nghiệm dưới nhiều hình thức khác nhau, trước hết là hoạt động bên ngoài, sau chuyển dần vào hoạt động bên trong với nhiều nội dung khác nhau, phù hợp với nhiệm vụ và mục đích giáo dục đã đề ra ở từng giai đoạn phát triển của trẻ. Phải tổ chức các hoạt động phù hợp với đặc điểm tâm sinh lí của từng lứa tuổi của trẻ để thông qua đó hình thành và phát triển ở trẻ những đặc điểm tâm lí, ý thức nhất định, tạo tiền

đề cho trẻ có cơ hội tham gia vào các hoạt động khác nhau của xã hội, đây là cơ sở định hướng cho sự phát triển NLTT ở trẻ.

Bên cạnh đó, giáo viên cần chú ý tạo động cơ hoạt động tích cực, đúng đắn đồng thời uốn nắn những động cơ sai lệch khi cho trẻ tham gia các hoạt động trải nghiệm ở trường mầm non, đặc biệt, hoạt động trải nghiệm về môi trường phải luôn đảm bảo điều kiện an toàn tuyệt đối cho trẻ dù trải nghiệm cá nhân hoặc theo nhóm, trong phòng hay ngoài trời, có như thế mới tạo cho trẻ tâm thế an toàn và tích cực tham gia. Những hoạt động trải nghiệm phù hợp sẽ chứa nhiều tiềm năng phát triển trí tuệ cho trẻ, từ đó hình thành và phát triển NLTT cho trẻ một cách bền vững.

Ngược lại, NLTT ngày càng phát triển sẽ tạo điều kiện thuận lợi để trẻ vận dụng những kinh nghiệm sẵn có, linh hoạt trong tư duy, biết suy luận và giải quyết tốt các vấn đề nảy sinh trong quá trình trải nghiệm. Phát triển NLTT qua việc cho trẻ tham gia các hoạt động trải nghiệm với môi trường có thể xem như là tạo cơ hội này đồng thời mở ra cơ hội khác, phát triển mặt này cũng tức là tác động phát triển những mặt còn lại, từ đó, tạo sự phát triển song hành và hướng tới phát triển nguồn lực trí tuệ cho trẻ 4-5 tuổi ở trường mầm non hiện nay.

3. Định hướng phát triển NLTT cho trẻ mẫu giáo 4-5 tuổi qua các hoạt động trải nghiệm với môi trường xung quanh

Để phát triển NLTT cho trẻ, nhà giáo dục cần xác định những điểm mạnh (vượt trội) trong các loại trí tuệ ở trẻ theo từng giai đoạn phát triển mà có phương pháp tác động phù hợp. Dưới đây là một số định hướng bước đầu góp phần phát triển NLTT cho trẻ khi cho trẻ mẫu giáo 4-5 tuổi qua các hoạt động trải nghiệm trong môi trường:

- *Tạo môi trường kích thích tính tích cực nhận thức* bằng cách trang bị những khu vực khám phá với nhiều sách/tranh ảnh về môi trường xung quanh phù hợp với nhận thức của trẻ để trẻ tự trải nghiệm (ví dụ như thiết kế Góc khám phá khoa học trang bị tranh/ảnh về các đối tượng theo chủ đề, các tranh thể hiện về vòng đời sinh trưởng, vòng tuần hoàn, một số hiện tượng tự nhiên gần gũi; các tranh/ảnh về hành vi cư xử của con người với môi trường,...); thường xuyên đọc cho trẻ nghe về các sự vật và các hiện tượng thường xuất hiện trong cuộc sống hàng ngày của trẻ, kể cho trẻ nghe những câu chuyện về cách cư xử (đúng/sai) của con người với môi trường xung quanh từ đó định hướng nhận thức của trẻ về các vấn đề về môi trường

hiện nay (ví dụ, các sách về Những câu hỏi ngộ nghĩnh của trẻ thơ, Mười vạn câu hỏi vì sao, Bé với môi trường xung quanh, Bộ sách từ điển tranh về các loài hoa/ các loài thú,..., Truyện Giọt nước tí xíu, Truyện Chú Đồ con, Truyện về kĩ năng sống,...).

- *Tạo điều kiện để trẻ sử dụng tất cả các giác quan* tham gia khi tri giác đối tượng trong quá trình trải nghiệm (sử dụng vật thật, đồ dùng / vật liệu thật, cho trẻ tự thực hiện và giáo viên định hướng nhiệm vụ tri giác cho trẻ). Nhà giáo dục cần hướng dẫn trẻ tập trung quan sát các hiện tượng xung quanh từ những sự vật đơn giản đến những hiện tượng tương đối phức tạp hơn. *Cần tăng cường đàm thoại*, lắng nghe trẻ nói / kể về những trải nghiệm của trẻ với môi trường xung quanh, cho trẻ phán đoán, suy luận trước và sau khi trải nghiệm; trả lời hoặc khuyến khích trẻ tự tìm câu trả lời trong những chia sẻ của người lớn với trẻ về vấn đề mà trẻ quan tâm về môi trường (các hiện tượng / vấn đề ô nhiễm môi trường / biện pháp bảo vệ môi trường); sử dụng câu hỏi kích thích trẻ sử dụng ngôn ngữ giải thích các hiện tượng dựa trên kết quả trải nghiệm của bản thân.

- Cung cấp nhiều vật liệu, dụng cụ cho trẻ được *tự khám phá và lĩnh hội tri thức bằng các thí nghiệm/ thử nghiệm đơn giản* để trẻ hiểu về bản chất của các hiện tượng trong tự nhiên (trang bị nhiều nguyên vật liệu / dụng cụ phong phú, đa dạng ở góc khám phá khoa học; khu vực chơi với cát / nước / đất; hồ nuôi cá; vườn trường,...).

- Cho trẻ *chơi một số trò chơi trên các phần mềm* máy tính được thiết kế riêng cho hoạt động khám phá môi trường xung quanh phù hợp với nhận thức của trẻ (có thể sử dụng phần mềm Kidsmart, Phần mềm "Vui Học Mầm Non 1.0",...).

- Tổ chức cho trẻ *chơi các trò chơi đòi hỏi tư duy suy luận* như xếp vòng tuần hoàn của nước, xếp (hoặc bổ sung giai đoạn còn thiếu) trong vòng đời của các con vật, sắp xếp theo một trật tự logic nhất định các dạng của nước/đất, tìm ra màu mới, xếp đồ vật thành các nhóm có đặc tính tương tự nhau và cụ thể hóa bằng cách giúp trẻ tạo ra những sơ đồ, dán hình ảnh trên giấy các nhóm đồ vật đó.

- *Tăng cường các hoạt động trải nghiệm cá nhân* lôi cuốn, hấp dẫn, mới lạ để thu hút sự tham gia tích cực của trẻ, biện pháp này sẽ giúp làm tăng hứng thú nhận thức của trẻ, tạo tiền đề giúp trẻ lĩnh hội tri thức một cách tốt hơn (chơi với ván dốc, sự bay hơi của nước, tìm hiểu về các dạng của nước,...), từ đó hình thành năng lực hoạt động trí tuệ một cách độc lập.

- *Tổ chức cho trẻ các hoạt động trải nghiệm theo nhóm* nhỏ hoặc nhóm lớn để tăng cường giao tiếp xã hội cho trẻ, khuyến khích thảo luận/tranh luận/chia sẻ và giải quyết vấn đề về môi trường theo yêu cầu của nhà giáo dục (ví dụ như Khám phá các dạng của nước, Gieo hạt, Chăm sóc con vật,...).

- *Có thể tổ chức lại các thí nghiệm nhưng yêu cầu trẻ thay đổi các yếu tố tác động*, nhằm giúp kích thích trẻ tư duy, suy luận theo nhiều chiều hướng khác nhau, tạo cơ hội để trẻ sử dụng kinh nghiệm cũ để phán đoán, dự đoán và hình thành cho trẻ khả năng thích ứng nhanh trước những thay đổi của môi trường (ví dụ như cũng là thí nghiệm pha màu mới nhưng yêu cầu trẻ cho những liều lượng màu khác nhau hoặc gieo hạt nhưng đặt các chậu ở những vị trí khác nhau/các điều kiện sống khác nhau,...)

Trong thực tế, mỗi đứa trẻ là những cá thể riêng biệt có những nhu cầu, hứng thú và khả năng khác nhau. Không thể áp dụng hết tất cả các định hướng trên cho đồng loạt các đối tượng trẻ mà quan trọng là phải tạo cho mỗi trẻ nhiều hứng thú nhận thức khác nhau trong quá trình trẻ tham gia các hoạt động trải nghiệm, thường xuyên quan sát, đánh giá để nhận ra hứng thú cao nhất ở mỗi trẻ để có cách tác động cho phù hợp và hiệu quả. Ngoài mục tiêu phát triển NLTT cho trẻ, việc cho trẻ tham gia các hoạt động trải nghiệm trong môi trường xung quanh sẽ góp phần hình thành ở trẻ lòng yêu thiên nhiên, mong muốn gắn bó với thiên nhiên và đồng thời sẽ dần hình thành ở trẻ những hành vi bảo vệ môi trường. Thị hiếu thẩm mỹ của trẻ cũng dần bộc lộ khi trẻ được hòa vào thế giới xung quanh, hiểu được những sự vật hiện tượng gần gũi và yêu quý chúng, muốn góp phần bảo vệ và giữ gìn cái đẹp. □

Tài liệu tham khảo

- [1] Hoàng Anh (chủ biên) - Đỗ Thị Châu - Nguyễn Thạc (2016). *Hoạt động - Giao tiếp - Nhân cách*. NXB Đại học Sư phạm.
- [2] Jean Piaget (1998). *Tâm lý học trí khôn* (Người dịch: Nguyễn Dương Khur). NXB Giáo dục.
- [3] Dương Thị Diệu Hoa (chủ biên) - Nguyễn Ánh Tuyết - Nguyễn Kế Hào - Phan Trọng Ngọ - Đỗ Thị Hạnh Phúc (2015). *Giáo trình Tâm lý học phát triển*. NXB Đại học Sư phạm.
- [4] Phan Trọng Ngọ (chủ biên) - Dương Diệu Hoa - Nguyễn Lan Anh (2001). *Tâm lý học trí tuệ*. NXB Đại học Quốc gia Hà Nội.
- [5] Nguyễn Ánh Tuyết - Nguyễn Thị Như Mai (2009). *Giáo trình Sự phát triển tâm lý trẻ em lứa tuổi mầm non*. NXB Giáo dục Việt Nam.